

Олена Прищепя

**ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВНИХ І САМОВРЯДНИХ
СТРУКТУР ТА ПРИВАТНИХ ОСІБ У РОЗВИТКУ
ЖІНОЧОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ У РІВНОМУ
(ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

Розглядається механізм реалізації на початку ХХ століття у Рівному ідеї про відкриття жіночої гімназії. Для цього простежуються спільні зусилля міського самоврядування, повітового земства і державних структур, а також приватних осіб. Наголошується, що цей навчальний заклад відіграв важливу роль у культурному довіклі Рівного.

***Ключові слова:** жіноча гімназія, Рівне, міська дума, повітове земство, Міністерство Народної Освіти, акт відкриття гімназії.*

Елена Прищепя

**ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ И
САМОУПРАВЛЕНЧЕСКИХ СТРУКТУР, А ТАКЖЕ ЧАСТНЫХ
ЛИЦ В РАЗВИТИИ ЖЕНСКОГО СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
В РОВНО (НАЧАЛО ХХ В.)**

Рассматривается механизм реализации в начале ХХ века в Ровно идеи об открытии женской гимназии. С этой целью прослеживаются общие усилия городского самоуправления, уездного земства и государственных структур, а также частных лиц. Подчеркивается, что это учебное заведение играло важную роль в культурном пространстве Ровно.

***Ключевые слова:** женская гимназия, Ровно, городская дума, уездное земство, Министерство Народного Образования, акт открытия гимназии.*

Olena Pryshchepa

**INTERRELATION OF STATE AND SELF-GOVERNING BODIES
AND PRIVATE PERSONS IN THE DEVELOPMENT OF FEMALE
SECONDARY EDUCATION IN RIVNE (BEGINNING OF 20TH C.)**

This article examines the mechanism of the realization of the idea to open a female gymnasium in the beginning of the 20th c. For this purpose, I trace the mutual efforts of town's self-governance, provincial lands (zemstva) and

state bodies, as well as private persons. I emphasize that this establishment played an important role in cultural life of Rivne.

Key words: *female gymnasium, Rivne, city council, provincial land (zemstvo), Ministry of Education, the act of opening a gymnasium.*

Звертаючи погляд у не таке вже далеке минуле, знаходиш ви-токи багатьох повсякденних практик нашого міського сьогодення. Визначальним у поширенні новацій у сфері міського життя на українських землях, які перебували у складі Російської імперії, став початок ХХ століття. Саме тоді у побут містян почали входити такі вже буденні сьогодні блага цивілізації, як міський транспорт, вуличне освітлення, вода і електропостачання, тротуари, парки і сквери, бульвари, театр, цирк, міська загальнодоступна школа. Причому усе це, або хоча б один із елементів міського благоустрою, сфери освіти, дозвілля стають доступними не лише мешканцям найбільших міст українських губерній імперії Романових – Києва, Одеси, Харкова, а й містянам інших губернських та окремих повітових міст.

Для прикладу, у Рівному – повітовому місті Волинської губернії, до Першої світової війни уже функціонувало вуличне електричне освітлення, парова водокачка, такі види зв'язку, як телеграф і телефон [17]. До вже звичного міського гужового транспорту додалося автобусне сполучення із губернським центром [1]. Розгалуженішою постає і мережа навчальних закладів, яка мала задовольнити потреби мешканців Рівного не лише у елементарній освіті, а й у професійній, а також середній. Кожен із цих проектів був доволі затратним і вимагав зусиль як держави, так і міської виборної влади, а також приватної ініціативи. Одним із таких реалізованих проектів постало відкриття на початку ХХ ст. жіночої гімназії.

Метою цієї публікації є з'ясування механізму реалізації на початку ХХ ст. спільних зусиль міського самоврядування і повітового земства, мешканців Рівного, а також державної влади у відкритті у цьому повітовому місті жіночої гімназії та зведенні для неї окремої будівлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави стверджувати, що питання становлення жіночої освіти як загалом в українських губерніях імператорської Росії, так і на Волині зокрема, перебувають у полі зору дослідників [3; 18; 19; 13]. У публікаціях Л. Буряк, Т. Сухенко, Л. Єршової підкреслюється думка, що

гостра потреба в жіночих навчальних закладах була викликана як загальним піднесенням соціально-економічного розвитку міст, яке вимагало ширшого залучення жінок до суспільного і економічного життя, так і змінами у суспільстві, які простежуються у ставленні до жіноцтва. На думку Л. Буряк, втілення в життя цієї ідеї потребувало насамперед міського простору й підтримати її могли представники міського соціуму – найбільш адекватно налаштовані на сприйняття змін [3, с. 52].

В ґрунтовній монографії Л. Єршової подається стисла інформація з історії заснування жіночої гімназії у Рівному, розкриваються джерела її фінансування, аналізується соціальний склад учнівського загалу [13, с. 141–143, 412], а у статті О. Морозової характеризується діяльність товариства взаємодопомоги бідним учням Ровенської жіночої гімназії [14, с. 66]. Однак невирішеною частиною проблеми залишається з'ясування механізму співпраці громадськості, приватних осіб і держави у розвитку середньої жіночої освіти у Рівному. Відомо, що державне забезпечення фінансування жіночих середніх навчальних закладів навіть на початку ХХ ст. в Російській імперії не відповідало нагальним потребам мешканців міст. Саме тому важлива роль відводилася міській громадськості, а також приватним особам, зацікавлених в появі такого типу середньої школи. Яскравим прикладом подібної співпраці може слугувати відкриття жіночої гімназії у Рівному.

Слід зазначити, що на рубежі ХІХ–ХХ століть в культурній сфері міського життя Рівного навчальні заклади починають відігравати усе відчутнішу роль. Окрім реального училища – середнього навчального закладу, у місті функціонували початкові школи різних типів – приходське училище за положенням 1828 р., два міських двокласних училища, а на початку ХХ ст. з'являється ще й міське чотирикласне училище за положенням 31 травня 1872 р. За приблизними підрахунками вони дозволяли охопити навчанням до тисячі осіб, у тому числі й жіночої статі, оскільки при міських початкових училищах вже існували жіночі класи [13, с. 107]. Якщо врахувати, що у Рівному за даними Всеросійського перепису населення 1897 р. проживало 24573 осіб, з них 10188 – жінок, то це видається краплею в морі [16, ХІХ, с. 1]. Адже багато рівнян (у першу чергу жіночої статі) залишалося поза початковою освітою. Потяг же до знань продовжував зростати, так що дітей чоловічої статі, які бажали здобути середню освіту, уже не могло вмістити

Ровенське реальне училище. А що вже казати про середню жіночу освіту, якщо на всю територію Волинської губернії до 1900 р. для дівчаток існували лише Маріїнська жіноча гімназія у губернському центрі Житомирі, два духовних жіночих училища – в Житомирі та Острозі, а також Острозьке жіноче училище ім. графа Д. М. Блудова [13, с. 141, с. 193].

Щоправда, у першій половині XIX ст. у Рівному деякий час функціонував приватний жіночий пансіон Маріанни Бондіні на правах середнього навчального закладу [7, арк. 9]. Однак проблеми належного фінансування та забезпечення його педагогічними кадрами звели нанівець цю єдину приватну ініціативу, й у середині 50-х роках XIX ст. воно змушене було закритися. Не допомогла навіть підтримка з боку окремих вчителів місцевого реального училища, які безкоштовно проводили там заняття [7, с. 55]. Тоді ж уперше учительська інтелігенція Рівного порушує клопотання про відкриття у цьому повітовому місті жіночої гімназії. Однак для реалізації цієї ідеї знадобилося ще майже чотири десятиріччя.

Як відомо, наприкінці XIX ст. у Рівному функціонувала міська виборна влада за міським положенням 1892 р. Міській громаді навіть вдалося у 1898 р. отримати від держави дозвіл на діяльність міського самоврядування у повному обсязі, що підтверджувало економічний та демографічний потенціал цього міста. Відтак міське спрощене громадське управління замінила міська дума (як розпорядчий орган) та міська управа (як виконавчий) [17, с. 156].

Уперше питання про влаштування у Рівному жіночої гімназії було порушено міською владою перед Міністерством Народної Освіти (далі – МНО) у вересні 1897 р. Передбачалося, що основні кошти виділить державна скарбниця, до того ж міське самоврядування візьме активну участь у цьому проєкті. Вже в жовтні 1898 р. міською владою вирішено було одноразово асигнувати 10 тис. руб. на улаштування жіночої гімназії. Оскільки вільних коштів у розпорядженні міського управління не було, цю суму передбачалося отримати шляхом запозичення у держави 6 тис. руб., а 4 тис. руб. мав би покрити т. зв. коробковий збір – один із державних податків, яким обкладалися євреї – мешканці Рівного, для задоволення у першу чергу потреб своєї етнічної громади.

Наприкінці 1898 р. МНО позитивно відгукнулося на цю пропозицію, однак повідомило, що отримати з державної скарбниці усю суму нереально, а тому міській владі потрібно активізувати

зусилля у пошуку нових джерел для покриття передбачуваних видатків. Усвідомлюючи, що це питання державної ваги, попечитель Київського навчального округу (далі – КНО) доручив директору Рівненського реального училища Іллі Гавриловичу Радкевичу скласти детальний розрахунок коштів, необхідних на утримання спочатку перших чотирьох класів, а також і решти, включно із восьмим, оскільки з часом жіноча гімназія мала б функціонувати у повному складі [12, арк. 1].

Слід підкреслити, що у КНО, якому підпорядковувалися три правобережні губернії – Київська, Подільська, і Волинська, а також дві лівобережні – Чернігівська і Полтавська – добре знали цього добросовісного і невтомного трудівника на ниві освіти, педагогічний стаж діяльності якого на той час уже складав сорок років [5, арк. 53]. У травні 1899 р. І. Г. Радкевич скрупульозно підготував попередній кошторис видатків на утримання жіночої гімназії, а також розлогу пояснювальну записку, яку надіслав до канцелярії попечителя у м. Київ [12, арк. 1].

Безперечно, що проектування шкільних будівель та контроль за їхнім будівництвом було під силу лише підготовленим спеціалістам. Саме тому при канцелярії КНО існувала посада архітектора, а до його штату входив помічник і технічний працівник [15, с. 1919]. Архітектор округу займався складанням планів і наглядом за будівництвом шкільних приміщень, контролював фінансову документацію [20, с. 51]. Враховуючи пропозицію Радкевича пристосувати для потреб жіночої гімназії один із будинків реального училища, за яким зберігалася назва «оранжерея» (як пам'ять про попереднє призначення цієї будівлі у палацово-архітектурному комплексі князів Любомирських), окружний архітектор склав проект реконструкції цього приміщення, яким передбачалося його розширення за рахунок прибудови.

Зазначимо, що розшукати цей перший план проекрованої будівлі для жіночого навчального закладу у Рівному поки що не вдалося, однак, як згадував Радкевич, «у випадку реалізації цього вельми бажаного проекту, жіноча гімназія мала б додатне і просторе приміщення, яке б вишуканим своїм фасадом слугувало виразною окрасою м. Рівного» [12, арк. 1]. Фінансовий бік цього питання зводився до відшукання міським управлінням 52 тис. руб. на перебудову «оранжереї» та поки що 11 тис. руб. на щорічне утримання гімназії. Однак для міської влади це була не підйомна сума, й тому

МНО запропонувало у Рівному відкрити жіночий навчальний заклад нижчого типу, як менш затратний, що, безумовно, не могло задовольнити містян.

Не будемо поспішати висловлювати негативні оцінки щодо участі держави у відкритті жіночої гімназії у Рівному, оскільки і в її інтересах було мати усе більше освічених громадян, у тому числі й серед жіноцтва. Принаймні підтримати громадську чи то приватну ініціативу вона не відмовлялася.

Вже в квітні 1900 р. Рівненська міська дума створює спеціальну комісію, яку очолив міський голова Олексій Матвійович Бухович, а до участі у її роботі були запрошені повітовий предводитель дворянства граф К. Г. Толстой, власник маєтку с. Городок поблизу Рівного барон Ф. Р. Штейнгель, директор реального училища І. Г. Радкевич [6, арк. 7]. Зазначимо, що у подальшому склад комісії значно розширився, однак Олексій Матвійович Бухович залишався одним із найбільш активних її членів [6, арк. 5]. Відомий своєю меценатською діяльністю на Волині Федір Рудольфович Штейнгель отримав повноваження від міського управління офіційно клопотатися перед державними органами влади про відкриття жіночої гімназії у Рівному. Невдовзі Штейнгелю вдалося особисто обговорити це питання із міністром народної освіти під час його відвідин Рівного. Останній порадив провести опитування місцевих жителів, результати якого мали б слугувати незаперечним доказом про потребу такого навчального закладу. Міністр також запевнив, що у разі якщо утримання жіночої гімназії і зведення для неї будівлі забезпечить місто, то з боку МНО перепон до її відкриття не буде [6, арк. 2 зв.].

За свідченнями самого Штейнгеля, ним було розіслано до 900 опитувальних листів різним особам, які проживали у Рівному та інших повітових містах та містечках Волинської губернії, а також окремим землевласникам [6, арк. 2 зв.]. За соціальним складом серед адресатів були чиновники різних відомств, військові, представники духовенства, купці, керуючі маєтками, бухгалтери, залізничники, лікарі, техніки, адвокати, архітектори, аптекарі [6, арк. 3]. На жаль, результати проведеного опитування не були оприлюднені, однак вірогідно, що отримані відповіді були позитивними.

За цей час міська дума встигла провести ще декілька засідань, на яких розглядалося питання про відкриття жіночого середнього навчального закладу. Найважливіші рішення з цього приводу

були затверджені на черговому засіданні 21 червня 1900 р., якими передбачалося, що жіноча гімназія у Рівному має відкритися на основі положення 26 травня 1869 р., а її утримання місто повністю бере на себе. Міська влада зобов'язувалася виплачувати учителям та службовцям цього навчального закладу заробітну плату, покривати видатки на опалення, освітлення, ремонт тощо. До будівництва спеціального шкільного приміщення вона збиралася приступити, як тільки отримає офіційний дозвіл на відкриття гімназії. А до того часу мала намір підшукати для її потреб зручне наймане приміщення [9, арк. 14].

Окрім міських самоврядних структур відкриттям жіночої гімназії у Рівному переймалися і приватні особи – мешканці м. Рівного. Один із них – статський радник Петрилло організував збір коштів по підписці, і, таким чином, йому вдалося зібрати до 2 тис. руб. Такі успішні заходи були позитивно сприйняті державною владою і 13 вересня 1900 р. Микола II дає дозвіл на відкриття жіночої гімназії у Рівному [12, арк. 2].

Для потреб жіночої гімназії у центрі Рівного, навпроти Воскресенського собору, міська дума у власника І. Фрейлаха взяла в оренду два цегляні двоповерхові будинки терміном до трьох років. Один із них, у якому раніше розміщувався готель під назвою «Європейський», знаходився на головній вулиці міста – Шосейній (ймовірніше, сучасна Соборна, 96), а інший на відстані 15 сажнів (близько 32 м) стояв углибині двору [10, арк. 48].

Зазначимо, що вибір міською владою орендованих приміщень зі щорічною платою у 2 тис. руб. був невдалий. У головному будинку, фасад якого виходив на Шосейну, гімназія займала підвальний і перший поверхи, а на його другому поверсі розміщувалися присутствені місця – з'їзд мирових суддів і окружний суд, які відвідувало багато людей [9, арк. 20]. Оскільки вже з наступного навчального року гімназія мала б розширюватися, наявні площі орендованих приміщень цього не дозволяли зробити. Забігаючи наперед укажемо, що домовласник І. Фрейлах улітку 1902 р. спорудив поруч ще одну одноповерхову дерев'яну будівлю, однак і це не вирішило проблеми [10, арк. 49].

Між тим 6 грудня 1900 р. у Рівному відбулося урочисте відкриття жіночої гімназії. До цього часу уже був набраний її штат, організовані вступні іспити, які витримало 145 дівчаток. За сумісництвом керуючим жіночою гімназією був призначений вже зга-

дуваний директор реального училища І. Г. Радкевич [5, арк. 62], а головною наглядачкою – Анастасія Онуфрїївна фон-Фрейман, яка раніше працювала у Кам'янець-Подільському міському двокласному училищі [12, арк. 14].

Для Рівного відкриття жіночої гімназії склало неординарну подію. У святкуванні взяло участь багато містян й окремі високоповажні особи – волинський губернатор, начальник штабу XI корпусу, попечитель КНО. Урочистості розпочалися літургією і молебнем у домовій церкві реального училища, потому усі прибулі рушили до приміщень жіночої гімназії. Від Воскресенського собору хресною ходою була доставлена копія ікони Почаївської Божої матері, перед якою у супроводі церковного хору відбувся ще один молебен, а також освячення шкільних приміщень. Після цього керуючий гімназією виголосив промову, у якій подав короткий історичний екскурс про створення жіночого середнього навчального закладу. За задумом організаторів, такий церемоніал із виконанням на завершення державного гімну мав продемонструвати непорушну духовну єдність усіх присутніх з російським самодержавством та православною церквою.

У тісних і доволі незручних приміщеннях, які викликали неодноразові нарікання мешканців Рівного, а також занепокоєння високопосадовців – наприклад, самого волинського губернатора [10, арк. 29], жіночій гімназії довелося працювати фактично три навчальних роки – аж до літа 1904 р. Відтак керуючий гімназією неодноразово порушував клопотання перед попечителем округу про переведення її до більш зручного орендованого приміщення і зведення для неї власної будівлі, як це передбачалося постановою Ровенської міської думи від 21 червня 1900 р. Однак позитивне вирішення цієї справи залежало від порозуміння з міською виборною владою, якого Радкевичу так і не вдалося налагодити.

Аналізуючи низку архівних справ із фонду Ровенської жіночої гімназії, які зберігаються у держархіві Рівненської області, приходиш до висновку про необхідність об'єднання спільних зусиль усіх зацікавлених сторін у справі успішної реалізації громадських ініціатив. Між тим проблеми зведення і утримання окремого приміщення для Ровенської жіночої гімназії міською владою і керуючим цим навчальним сприймалися по-різному.

Уособлюючи інтереси МНО Радкевич намагався добитися від міської думи найбільш прийнятних умов для функціонування нав-

чального закладу. Так, на початку 1902 р. він намагався перекона-ти міську владу, що допоки не буде зведена спеціальна будівля для жіночої гімназії, варто найняти новий прибутковий будинок власника Риковського на вул. Пироговській – навпроти вже згадуваної «оранжереї» (нині приміщення «Укрінбанку» за адресою Драгоманова, 32). На плані, за яким цю двоповерхову кам'яну будівлю разом із підвальним поверхом мали пристосувати під указаний навчальний заклад, зафіксовані спроектовані достатньо просторі і у потрібній кількості навчальні аудиторії, актові зали, бібліотека, учнівська їдальня, яка одночасно мала слугувати і як рекреаційне приміщення [10, арк. 50].

Однак міська влада не зійшлася в ціні із Риковським, який мав намір отримувати щорічний дохід від здачі в оренду цього приміщення не менше 2800 руб. [10, арк. 35–35 зв; 35 б]. У свою чергу Радкевич звинуватив міську владу у небезкорисних мотивах мати у майбутньому стабільний дохід від гімназії, оскільки, як показав час, вона виявилась спроможною розвиватися за рахунок оплати батьками навчання дітей. Саме тому улітку 1902 р. він пропонує попечителю таки реалізувати проект реконструкції «оранжереї» при умові, що місто має виконати свої фінансові зобов'язання.

Зі свого боку міська влада була зацікавлена у найменш затратному варіанті функціонування цього навчального закладу з огляду на вкрай обмежені джерела наповнювання міського бюджету. Адже Рівне і на початку ХХ ст. продовжувало залишатися вотчинним володінням князя С. Любомирського. Відтак його міське управління не могло вільно розпоряджатися міською землею, зводити на ній муніципальні будівлі, підприємства тощо і отримувати від цього певний прибуток.

Безпідставно стверджувати, що усі гласні міської думи, започатковуючи таку вкрай важливу для розвитку Рівного справу, як відкриття жіночої гімназії, керувалися винятково благородними цілями – підняти рівень освіти містян та жителів значної частини Волині. Із листа О. М. Буховича до Ф. Р. Штейнгеля, датованого 22 вересня 1900 р., дізнаємося про існування опозиції у міській думі ще на стадії попереднього розгляду цього питання й реальні побоювання міського голови у «провалі справи» [6, арк. 6]. Складається враження, що міська дума таки розраховувала у подальшому на фінансові дивіденди від цього проекту, а саме, – використання частини коштів від збору плати за навчання для якихось інших

важливих для міста справ. Фактично місто відмовилося від участі в утриманні жіночої гімназії, переклавши його на плечі батьків учениць. Плата ж за навчання була доволі високою (від 60 руб. у рік) і мала тенденцію до зростання [4, арк. 12]. Подальша участь міської виборної влади у цьому вкрай важливому для міста освітньому проекті диктувалася потребою виконати хоча б одну обіцянку – звести для жіночої гімназії власну будівлю.

У вирішенні цього питання міська дума розраховувала на суттєву підтримку держави та земських інституцій, які, як відомо, на Правобережній Україні до 1911 р. продовжували призначатися державою і не могли існувати на виборних началах. Рівненське повітове земство, виконуючи рішення Державної Ради від 19 червня 1903 р., безкоштовно передало місту на вул. Думській (у ХІХ ст. називалася В'язничною, сучасна назва – Пушкіна), поруч із в'язницею (реконструйована будівля на вул. Соборній, 16 а), ділянку землі з будівлею, яка раніше належала військовому відомству і мала використовуватися під час мобілізації як збірний пункт призовників. У свою чергу міська влада зобов'язувалася підшукати під збірний пункт інше підходяще приміщення, а передану їй будівлю пристосувати для потреб жіночої гімназії [9, арк. 103]. Упродовж року були проведені значні роботи по реконструкції цієї одноповерхової споруди і спорудженню нової двоповерхової до нього прибудови. На жаль, проектний план жіночої гімназії в архівних справах цієї установи відсутній, однак відомо, кому доручили його скласти – помічнику волинського губернського інженера Гардасевичу [9, арк. 52].

Реалізація цього проекту обійшлася у 30 тис. руб. З них частка міста склала 13 тис. руб., а решту суми поповнили надходження від земських зборів (8 тис. руб.), коробкового збору з єврейської громади (4 тис. руб.), 5 тис. руб. від військового відомства [9, арк. 142, 152].

25 серпня 1904 р. до Рівного з метою надання офіційного дозволу на експлуатацію будівлі жіночої гімназії прибув архітектор КНО Олтаржевський. Звернувши увагу на окремі недоробки, офіційного акту прийому він так і не підписав [9, арк. 107]. Лише через рік міській владі вдалося їх ліквідувати, а саме, облаштувати огорожу навколо будівлі, спланувати двір, переробити опалення тощо [11, арк. 127]. Це дозволило міській думі уже переконливіше мотивувати прохання до МНО про оформлення безкоштовної пе-

редачі будівлі жіночої гімназії у державне підпорядкування. Розрахунок був на те, що МНО із власного бюджету буде сплачувати усі необхідні податки, пов'язані із правом володіння нерухомістю. Окрім того міська влада хотіла позбутися подальших клопотів щодо утримання цієї будівлі. Однак лише у 1911 р. офіційно був оформлений дарчий акт передачі у власність МНО будівлі жіночої гімназії, водночас держава не погодилася звільнити Ровенську міську думу від зобов'язання утримувати цей навчальний заклад [11, арк. 14], хоча фактично він продовжував фінансуватися на самокупній основі.

Жіноча гімназія у Рівному функціонувала аж до 1918 року. З року в рік популярність цього навчального закладу стрімко зростала і його будівля вже не могла умістити усіх бажаючих тут навчатися [8, арк. 174]. Підсумовуючи проведене дослідження, можна стверджувати, що вже на стадії зведення для неї будівлі були задіяні спільні зусилля як громадськості, так і приватних осіб, а також держави. У подальшому її фінансуванні найвагомішу роль відігравала плата за навчання. Таким чином, можна стверджувати про зацікавленість у її функціонуванні тих містян, які мріяли дати своїм донькам повноцінну середню освіту, що мала стати запорукою їхнього майбутнього.

Жіноча гімназія у Рівному на початку ХХ ст. відігравала не лише значну роль у розвитку освітньої мережі цього повітового міста, а й зайняла окрему нішу в його культурному житті. Висвітлення сюжету урочистого відкриття цього навчального закладу наглядно засвідчує про сприйняття цієї події як загальноміського свята.

Подальші наукові розвідки, направлені на з'ясування «культурної історії» жіночої гімназії, а втім, як і решти навчальних закладів Рівного, дозволять, сподіваємося, скласти більш повну картину освітньо-культурного середовища цього повітового міста Волині початку ХХ ст.

Джерела та література:

1. Автобусное движение // Волинская мысль. – 1911. – 13 апреля. – № 2.
2. Анципо-Чикунский А. А. Историческая записка о Ровенском реальном училище. 1832–1889. – К., 1894. – 148 с.
3. Буряк Л. Жіноча освіта в Україні в контексті урбанізації / Л. Буряк // Пам'ять століть. – 2006. – № 2. – С. 51–61.

4. Держархів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.), ф. 215 (Ровенське реальне училище), оп. 2, спр. 155 (Листування з попечителем Київського навчального округу про відкриття в м. Ровно чоловічої гімназії. 22 жовтня 1913 р. – 19 липня 1914 р.), 24 арк.

5. Держархів Рівненської обл., ф. 215, оп. 2, спр. 1012 (Особиста справа директора Ровенського реального училища І. Г. Радкевича. 19 січня 1891 р. – 8 серпня 1903 р.), 70 арк.

6. Держархів Рівненської обл., ф. 366 (Штейнгель Федір Рудольфович), оп. 1, спр. 41 (Доповідна записка і заяви барона Штейнгеля Ф. Р. і копія журнальної постанови Ровенської міської Думи про відкриття жіночої гімназії в м. Ровно. 1900 р.), 16 арк.

7. Держархів Рівненської обл., ф. 394 (Ровенська гімназія Волинської губернії), оп. 1, спр. 11 (Іменний список чиновників і вчителів Клеванської гімназії за 1837 рік), 18 арк.

8. Держархів Рівненської обл., ф. 568. (Ровенська жіноча гімназія), оп. 1, спр. 1 (Циркуляри попечителя Київського навчального округу. 12 грудня 1905 р. – 28 грудня 1906 р.), 228 арк.

9. Держархів Рівненської обл., ф. 568, оп. 1, спр. 48 б. (Листування з попечителем Київського навчального округу, Ровенською міською думою про придбання приміщення для гімназії, про відкриття VI–VIII класів, запровадження викладання Закону Божого римо-католицького сповідання та з ін. питань. 9 березня 1901 р. – 22 лютого 1907 р.), 180 арк.

10. Держархів Рівненської обл., ф. 568, оп. 1, спр. 50 (Повідомлення попечителя Київського навчального округу про висловлення подяки імператором з нагоди відкриття гімназії... і т.д. 31 грудня 1900 р. – 20 грудня 1901 р.), 49 арк.

11. Держархів Рівненської обл., ф. 568, оп. 1, спр. 51 (Постанова Ровенської міської Думи про передачу будівлі гімназії у відання Міністерства Народної Освіти і листування з цього питання. 12 листопада 1908 р. – 8 червня 1911 р.), 16 арк.

12. Держархів Рівненської обл., ф. 568, оп. 1, спр. 54 (Звіт про стан і роботу гімназії за 1900 рік. 6 грудня 1900 р. – жовтень 1901 р.), 23 арк.

13. Єршова Л. М. Жіноча освіта на Волині: Монографія. – Житомир: «Полісся», 2006. – 488 с.

14. Морозова О. Товариство взаємодопомоги бідним учням як форма благодійної діяльності // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Випуск VI. Зень, 2008. – Рівне: видавець Олег Зень, 2008. – С. 65–67.

15. О расходе на наем помощника архитектора, чертежника и на чертежные материалы по Киевскому учебному округу [постановление от 25 октября 1880 г.] // Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения. Том седьмой. Царствование императора Алек-

сандра П. 1877–1881. – СПб. : типографія Міністерства Внутренних Дел, 1883. – 2291 с.

16. Первая всеобщая перепись населения в Российской империи, 1897. – СПб. : Изд. Центр. стат. ком-та МВД, 1904. – Т. VIII. Волынская губерния. – 281 с.

17. Прищеп О. П. Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. – Рівне : ПП ДМ, 2010. – 287 с.

18. Сухенко Т. Жіноча середня освіта в Україні (XIX – поч. XX ст.) // Український історичний журнал. – 1998. – № 5. – С. 63–74.

19. Сухенко Т. Роль громадськості та приватних осіб у створенні в Україні середніх жіночих закладів (XIX – поч. XX ст.) // Початкова школа (Київ). – 1997. – № 8. – С. 56–59.

20. Шандра В. С. До історії створення та діяльності Київського учбового округу в 30–60-х рр. XIX ст. // Історико-географічні дослідження в Україні. – 1988. – С. 49–54.